

ALTUN YARUK'UN ÇİNCESİNİN ALMANCAYA TERCÜMESİ DOLAYISIYLA

ŞİNASİ TEKİN

I

Marburg üniversitesi, Hint dili ve edebiyatı kürsüsü emekli ord. profesörlerinden J. Nobel, ömrünün otuz yılından fazlasını, kuzey burkancılarının (Mahāyāna) önemli eserlerinden olan *Suvarṇaprabhāsottamasūtra* (uygurcası *Altun yaruḳ*) adlı din kitabına hasretmiştir. Aslı sanskrit dilinde yazılmış olan bu eser, çeşitli zamanlarda çeşitli dillere çevrilmiştir. J. Nobel ilk olarak hintçe aslını 1937 yılında yayınladı (*Suvarṇaprabhāsottamasūtra. Das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus*, herausgegeben von Johannes Nobel. Leipzig 1937. LIII + 275 s.). Bunu tibetçe tercümeleri (sanskrit aslından) ve tibetçe-almanca-sanskrit bir lûgat takibetmiştir (*Suvarṇaprabhāsottamasūtra... Die tibetischen Übersetzungen*, Leiden 1944. XXIX + 308 s. ve ikinci cildi olarak da: *Wörterbuch Tibetisch-Deutsch-Sanskrit*, Leiden 1950. IX + 234 s.). Son olarak J. Nobel, çinli burkan hacısı İ-tsing'in¹ hintçeden yaptığı tercümeyi açıklamalarla almancaya çevirmiş, ayrıca bu eserin, yine İ-tsing'in metnine dayanan, tibetçe

¹ İ-tsing'in uygurca adı ve lâkabı şöyledir: *bodistv gitso samtso atlıg açarı*. (Altun yaruḳ 673, 19). *gitso* < çin. *İ-tsing* < sin-jap. *gi-d, -žō*; *samtso* < çin. *san-tsang* < B. Karlgren, Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese, no. 766: *sâm* 'üç'; no. 1034: *zō* 'hazine' = skr. *tripitaka*. Bu aslında, burkan dininin esâsını teşkil eden üç hazine, konulara göre ayrılmış üç kitap türü gurubudur, fakat burada ise İ-tsing'in lakabıdır. *açarı* < skr. *ācārya* 'üstad, hoca'.

İ-tsing (635-713) Hindistan'a yaptığı yolculuğa 671 yılının sonlarına doğru Kanton'dan başlar (Altun yaruḳ 3,15: *kündin yinḡaḡ suv yolunda*). Hindistan'ın kuzeyindeki Tāmralipti'ye varır ve oradan Burkan'ın hayatı ile mukaddesleşmiş olan yerleri ziyâret eder ve nihayet 695 yazında yurduna döner. Hindistan'da hintçeyi öğrenir ve Çin'e getirdiği çeşitli şeriat kitaplarını tercüme eder ve ettirir. *Altun yaruḳ* da bunlardan biridir. Daha fazla bilgi için bk. J. Nobel, *Altun yaruḳ*'un çince tercümesi, XIII. s. v. d.; O. Franke, *Geschichte des Chinesischen Reiches*, II. c., 574. s.; III. c., 332. s., 376. s., 438. s. H. Hackmann, *Erklaerendes Wörterbuch zum Chinesischen Buddhismus*. 280a. Ayrıca krş. bir de AY 3,15 v.d.

(tib. III) tercümesini diğer bir cilt hâlinde yayınlamıştır. Bizi burada ilgilendiren İ-tsing metninin açıklama tercümesidir.²

Bilindiği gibi islâmlıktan önceki türk düşünce tarihinin başlıca ana kaynaklarını uygur devri metinleri teşkil eder. Bunların içinde *Maitrisimit*³, *Yogācārabhūmiṣāstra*⁴ ve *Abhidharmakoṣa*⁵ gibi eserler arasında en tam olanı, burada üzerinde durduğum *Altun yaruq* adlı eserdir. Bu uygurca metni, *Bişbalıqlıq Sıngku Seli Tutuŋ* adlı “Bişbalık⁶ şehrinden” bir uygur bilgininin, *Gitso samtso*'nun (İ-tsing, bk.) çince metninden uygurcaya (veya *türk-uygur tili*) çevirdiğini, *Altun yaruq*'a müstensihler tarafından eklenen zeyillerden anlıyoruz⁷. Uygurca metinde *Gitso samtso* diye anılan çinli, İ-tsing'dir ve eseri de J. Nobel'in açıklamalarla almancaya çevirdiği çince metindir.

A. v. Gabain'in ileri sürdüğü bir nazariyeye göre *Sıngku Seli Tutuŋ* X. yy'da yaşamıştır (bk. A. v. G., *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs*, Berlin 1935. 4.s.v.d.)⁸. *Sıngku Seli Tutuŋ*, *Altun ya-*

² Johannes Nobel, *Suvarṇaprabhāsottamasūtra. Das Goldglanz-Sūtra, ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus. I. Band. I-tsing's chinesische Version. Übersetzt, eingeleitet, erlaeutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen* (J. Nobel, *Suvarṇaprabhāsa... Altun yaruq. Mahāyāna burkancılığına âit hintçe bir metin. I. cilt. İ-tsing'in çince metni. Tercüme, metin hakkında bilgiler, açıklamalar ile bir de çince metnin fotoğrafı eklenmiştir. Leiden 1958. LXII + 366 (tercüme ve açıklamalar) ve 54 s. çince metin).*

³ *Maitrisimit*. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. In Faksimile herausgegeben und bearbeitet von A. von Gabain. Mit einer Einleitung von H. Scheel. Wiesbaden 1957. 69 s. ve 113 levha (bu eser hakkındaki tanıtma yazma bk. Türk dili araştırmaları yılğı 1958. 319-322. s.

⁴ Mainz İlimler akademisinde olup 30-40 yapraktan ibarettir (bk. Türkçe Turfan yazma ve tahta basmaları kataloğu - hazırlanmaktadır).

⁵ Stokholm'da (Devlet Etnoğrafya müzesinde) Sven Hedin koleksiyonları arasındadır.

⁶ Bişbalık, Turfan'ın kuzeyinde, T'ien-şan dağlarının kuzey eteklerindedir.

⁷ Eserin tarihi hakkında geniş bilgi veren bu zeyiller için bk. Dr. Şinasi Tekin, *Die Abschnitte über die Erkenntnistheorie des Altun yaruq* (der 9. und 10. Abschnitt). Uigurische Version des Suvarṇaprabhāsottamasūtra. (Ural - Altaische Bibliothek serisinde, yakında çıkacak.)

⁸ R. R. Arat'a göre, *Altun yaruq*'un eski nüshalarından birinin istinsah tarihi 18.4.1022'dir (R. Arat, *Türkische Turfan - Texte VII*, Berlin 1937. 80-81. s.; bu tarihi ihtiva eden parça, taşıdığı TII Y 37 işaretine göre *Yâr - hoto*'da bulunmuştur, krş. aynı eser : I. not). Ayrıca iki yazmada iki zeyil vardır. Bunlardan birinde, hükümdarın adı okunamadığı için bir tarih tesbit etmek mümkün olamamıştır (bk. UI. 14. s. v. d.). Öbüründe ise (AY'un giriş kısmı, TIII M 56,9) hiç bir

*ruk'*dan (AY) başka bir de *Hüan-tsang* biyografisini yine çince den çevirmiştir (bk. A. v. G. -yukarıdaki eser, 32 s.- ve: *Briefe der uigurischen Hüentsang-Biographie*, Berlin 1939. 46 s.). Ayrıca yayınlanmamış bir uygurca yazmadan (Mainz 231 — TID. 93), kendisinin *on uygur* ülkesinden olduğunu ve İ-tsing'in, üçüncü fash "Bin gözlü, bin elli bodhisattva Āryāvalokiteşvara . . ." (eksik) başlığını taşıyan diğer bir eserini türkçeye (uygurca?) çevirdiğini anlıyoruz (bu yazma üzerinde ileride ayrıca duracağım).

AY ilk defa F. W. K. Müller tarafından, Turfan yazmaları arasındaki eksik bir nüshası bulunmak suretiyle ortaya çıkarılmıştır (bk. UI. 10.-15. s). F. W. K. Müller'in bu nüshası yanında, aynı yazmalar arasında, irili-ufaklı 7 nüshanın daha bulunduğu söylenmekte ise de, ben Mainz'da yaptığım son tasnifte, şimdilik iki nüsha bulabildim (ikincisi küçük-geniş *pothi*). İyice tedkik edilince ötekilerin de ortaya çıkması muhtemeldir. Bu yazma nüshalar *Sinḡku Seli Tutuḡ* devrinde veya ondan bir müddet sonra yazılmış olup Radloff-Malov (aş. bk.) baskısına göre çok eksiktir; bununla beraber nüshalar birbirlerini yer-yer tamamlamaktadır.

AY'un en yeni nüshası, aslı değiştirilmeden, 1687 yılında *Tunhuang*'da (Kan-su) *Sarı-uygurlar* tarafından bastırılanıdır (tahta basma). Bu nüshanın aslı St. Petersburg'da (Leningrad) olup W. Radloff ve S. Malov tarafından dökme uygur harfleri ile -bir de rusça önsöz eklenerek- yayınlanmıştır (*Suvarṇaprabhāsa*, Bibliotheca Buddhica XVII, St. Petersburg 1913. 15 + 723 s. -RM-). Bunun bir kısmını W. Rad-

hükümdar adı zikredilmeyip sadece 12 hayvanlı ve 60 yıllık takvime göre verilmiş bir tarih ile AY'u yazdıranların adı geçmektedir (krş. F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlnschriften aus den Turfanfunden*, Berlin 1915. 24. s. v. d.). Eseri yazdıranlar *upasi buḡra tarḡan* 'erkek mümin Bugra Tarkan' ile *upasaṇç ütret teḡrim* 'kadın mümin Ütret hanım efendi'dir. Bu yazmadaki Ütret, ayrıca bir tövbe kitabı yazdıran Ütret (bk. UII. 76. s. v. d.) ile aynı ise, *Sinḡku*'nun X. yy'da yaşadığı nazariyesi (yk. bk.) doğrudur. A. v. Gabain bu fikrini, Hoçu'da çince olarak bir kazık üzerine yazılan 'vakfiye'nin (bk. F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlnschriften*, 19. s. v.d.) tefsiriyle kuvvetlendirmek istiyor. Şöyle ki: Liao devletinin kurucusu *Apaoki* 924/925 yılında Bişbalık civarını fetheder. Karısı da bir uygurdur. *Ütret* yazmasındaki *tarḡan*, *Apaoki* (A.'nin çince unvanı *t'ai-tsu*'dur, buradan *tar-ḡan*) ve *kümse* (*kuimsa?*) de karısı olabilir (bk. A. v. Gabain, *Altürkische Datierungsformen*, UAJb. XXVII. c., 199. s. v. d.). Bu nazariyelerin ve çıkan sonucun doğruluğu, iki Ütret'in aynı şahıs olmasına bağlıdır. Fakat A. v. Gabain, Ütret'in tövbe kitabını *Sinḡku*'nun yazdığı ileri sürüyor ki bunun neye dayandığını pek anlayamadım (bk. aynı yer, 200. s.).

loff almancaya çevirmiş, onun ölümünden sonra da S. Malov bu eksik tercümeyi yayınlamıştır. (*Suvarṇaprabhāsa, Das Goldglanz-Sūtra. Aus dem Türkischen ins Deutsche übersetzt, BB XXVII. Leningrad 1930. 2 + 256 s.*). Bu tercüme artık bugün için oldukça eskimiştir. RM baskısının 133-141. sayfaları da (tövbe kısmı) ayrıca yayınlamıştır (W. Bang ve A.v. Gabain, *Uigurische Studien, UJb. X. c. Berlin 1930. 193-210. s.*).⁹

AY hakkında Türkiye’de ilk bilgiyi veren F. Köprülü olmuştur (bk. *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926. 48-49. s. — Yalnız *Sinṅku Seli Tutunṅ* 13-14. yy’da değil, X. yy’da yaşamıştır, bk.). Sonra R. Rahmeti Arat, RM baskısının 607-616. sayfalarını kısa bir girişle yayınlamıştır (*Türk dili üzerinde araştırmalar. Uygur devrine âit dil örnekleri. ‘Altun yaruk’*. İstanbul 1936. 8 s.). Türkiye’de bu alandaki son araştırma Prof. Saadet Çağatay’ındır (*Altun yaruk’tan iki parça*, Ankara 1945. 6 + 197 s. — RM: 1-24. s. ve 607-644. s. Bu eserin tenkidi için bk. A. v. Gabain, ZDMG 99. c. 282-284. s.).

AY’un, ortaya çıkışından bu yana 40 yıldan fazla bir zaman geçtiği hâlde, yukarıda saydığım tek-tük temas dışında geniş bir araştırma yapılmamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, metnin, burkancılığın karışık ve hakikaten güç anlaşılan felsefe deyimleri ile dolu oluşu ve bunların, -çok isâbetli olmakla beraber- henüz yeni-yeni anlamğa başladığımız ‘uygur felsefe dili’ ile karşılanmış bulunuşudur. J. Nobel gibi çinceyi ve burkancılığı çok iyi bilen bir bilginin, AY’un çincesini açıklamalı olarak çevirmesi, AY’u daha iyi anlamamız ve dolayısıyla Türk düşünce tarihinin bu karanlık devresini aydınlatmamız bakımından kutlanmağa değer bir hâdisedir. Ve yine bu tercüme sayesinde Türk bilgini *Sinṅku Seli Tutunṅ*’un ilmî şahsiyeti daha da açık bir şekilde görülecektir.

Uygurca eseri çincesi ile karşılaştırırsak *Sinṅku Seli Tutunṅ*’un yer-yer açıklayıcı parçalar eklediğini görürüz. Bu eklemelerin sayısı, AY’a ‘tercüme’ dedirtmeyecek kadar çoktur. Uygurca ve çince metindeki farklı yerleri aşağıya alıyorum (rakamlar RM baskısındaki sayfa ve satırları gösterir):

Çincesinde olmayan ve *Sinṅku Seli Tutunṅ*’un eklemeleri:

⁹ Ayrıca ‘Aç bars’ hikâyesini, A. v. Gabain, *Alttürkische Grammatik*’te (s. 270 v. d.), Turfan yazmalarından da faydalanarak yayınlamıştır.

- 1) 40,14 *bu belgürtme etüz yime üç türlüg v. b...* (sonu) 42,9 *etüz erser ol titir.*
- 2) 43,18 *bu etüz yime iki türlüg titir bir öz v. b...* (sonu) 47,11 *uķmış kergek bu titir tüş etüznüñg iki türlüg bolmaķı.*
- 3) 127,6 (ilk satır tam değil) *etüzlerin köñgüllerin bir yintem v. b...* (sonu) 130,24 *-in suvap kiçig mantal kılzun.*
- 4) 184,18 *ötünmiş teg inçip bu munça v. b...* (sonu) 185,5 *-maķlıg çoğı yalınıñg irüsi.*
- 5) 206,1 *tiltağlar öze ötrü bodistvlar bodi v. b...* (sonu) 215,5 *tip tip tiser anı yime inçe uķmış.*
- 6) 248,21 *-ķa bütmiş işlig bilgelerke irmetin v. b...* (sonu) 257,21 *pramıtığ tükel bütürmek.*
- 7) 258,17 *yime bodistvlar aņgilki alķu tınlıglarñg v. b...* (sonu) 280,2 *ilig mħaranç bodistv yoriğınta.*
- 8) 281,2 *-stvlar aņgilki alķu nomlar v. b...* (sonu) 294,6 *yorıtmaķķa tayanıp ķut ķolonmaķ.*
- 9) 295,3 *yime bodistvlar aņgilki köni bilge v. b...* (sonu) 302,6 *tokuzunç küç küsün pramıtığ tükel.*
- 10) 302,21 *muntağ yana bodistvlar aņgilki v. b...* (sonu) 309,7 *kirmekke tayanıp bütmiş bısmış bilge.*

Çincesinden oldukça ayrı olan yerler:

56,1/23 *basa basa közünteçi belgürteçi v. b...*

71,21/72,12 *tözünler oęlıya v. b...*

79,1/87,17 *birtemleti arıķu üçün anın çın kirtü v. b...*

RM baskısındaki asıl AY'a âit parçalar çıkarılınca, *Sıñķu Seli Tutunğ*'un eklemeleri, asıl tercümenin altında birini teşkil eder.

II

AY'un çince adı *Chin kuang ming tsui shêng wang ching* olup hintçe (skr.) *Suvarņaprabhāsottamarājasūtra* adının karşılığdır¹⁰. Uygurca adı ise bunlara tam olarak uymamaktadır:

*Altun öñglüg yaruk yaltrıķlıg kopda kötrülmiş nom iligi athıg nom bitig*¹¹. Eserin adı bütün nüshalarda böyle olduğu hâlde AY'a, ter-

¹⁰ Eserin hintçe adı için krş. J. Nobel, *Suvarņabhāsottamasūtra*, Leipzig 1937, XII. s. v. d.; -aynı bilgin-, *Altun yaruk'un çince tercümesi*, XVII. s.

¹¹ Bu uygurca adın hintçe karşılıęı şöyle olabilir: *Suvarņaprabhāsa-uttama-sūtra-indra-rāja-nāma-sūtra*.

cüme edildiği devirlerde veya bir müddet sonra eklenen önsözde (aş. bk.) biraz değişik bir şekilde geçmektedir (TIII M 56,9 ön/arka):

24 .....anın bu arıg ıduķ

25 (nomlarını)ñg iligi kanı.. adınçığ

26 (muñgadınçığ) mñayan nomlarınıñ

arka

bir pd(r)

1 özeni bolmuş .. tsuy-şing vañg ki ..

2 atlıg nom erdinig bitidü tegindimiz . . . .

“Onun için bu temiz, mukaddes din kitaplarının şâhı olan, başka bir özellikteki *Mahâyāna* din kitaplarının temeli bulunan *Tsuy-şing vañg ki* (<çin. *tsui shêng wang ching* ‘din kitaplarının en büyük şâhı’) adlı din kitabını saygıyla yazdırdık”.

İ-tsing’in metni, dolayısıyla uygurcası X kitap (*teginç; bölük, ülüş*) ve 31 bölümden (*bölük, ülüş*) ibarettir. Uygurcasında kitap ve bölüm başlıkları geniş olarak (hattâ sonuncular çoğu zaman ikişer defa) verildiği ve her defasında metnin adı zikredildiği hâlde çincesinde kitap ve bölüm başlıkları kısa ve birer defa geçmektedir.

Altun yaruk’un önsözleri

1. Eserin eski nüshalarından birine eklenen fakat RM baskısında bulunmayan bir önsöz vardır. Bu önsözün ilk kısmı, yarısı kopuk olan bir yazmada bulunuyor (TIII M 56,9). Buna göre AY, *upasi buğra tarķan* ve *upasañç ütret teñgrim* adlı iki zengin mümin ve aynı nüshanın başka bir parçasında (bk. UI, 14-15. s) adı geçen *mitsu dutagun* adlı bir râhib tarafından yazdırılmıştır (AY’un tercüme tarihi ve *Ütret* için bk.). Bu iki mümin AY’u niçin yazdırdıklarını anlatırken şu misâli veriyorlar: Dinî eserin bir beytinde 32 harf vardır; bir beyit yazdırmakla elde edilecek sevap, yedi değerli taş ile süslü 32 tane manastır yaptırmakla elde edilecek sevaptan kat kat üstündür (T III M 56, 9; arka, 6-11. str.: *bir şlok nom içinde iki kırk üjik ol ol üjik sanınça iki kırk yiti erdinilig vrhar itmiş buyanda bu bir şlok nom erdinig bitit(miş) buyan edgü kılınç utar yigedür*).

AY’un ilk istinsah devirlerine âit olan bu önsöz hakkında daha fazla bilgimiz yoktur (krş. F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*, Berlin 1915. 24. s. v. d.).

2. AY’un 1687 yılından kalma tahta basmasında, *Suvarñaprabhāsa*’nın başka dillerdeki tercümelerinde (hintçe aslı dâhil) bulunmayan

bir önsöz (uyg. *suü* < çin. *sü* 'giriş, önsöz') daha vardır¹². Eski yazmalarda bu önsöze rastlanmamaktadır. 1687 yılında Sarı uygurlar eseri yeniden ele aldıklarında, AY'u tanıtmak ve onun değerini belirtmek için, AY'un tercüme edildiği devirlere âit olduğunu düşünebileceğimiz bu önsözü esere eklemiştirlerdir.

Önsözün birinci kısmında iki hikâye vardır. Birinci hikâye (RM : 2, 1/17,16), birçok hayvan kestiren *Kü-tav* adlı bir vâlinin ceza olarak cehennemlik oluşunu, onun orada çektiği acıları ve AY'u yazması, yazdırması ve okuması, okutması ile bu acılardan nasıl kurtulduğunu anlatır.

İkinci hikâyede (17,17/24,24) de aynı şekilde, hayvanları kesen bir kadın acılarından, AY'u yazması, yazdırması ve okuması, okutması ile kurtulur. Bu ikinci hikâyeye ile önsözün ilk kısmı sona eriyor.

Önsözün ikinci kısmında ise şu parçalar bulunmaktadır: 1) yukarıdaki hikâyelerden çıkan sonuç (25,1/26,17); 2) *caturmahārāja*'ya kurban (*dorma* < tib. *gdorma* 'ruhlar için kurban') sunma (26,17/30,9). Bu parça, Çin'de *Ch'an* mezhebinin kurucusu (çin. *ch'an* < skr. *dhyāna* 'istiğrak') ve Hindistan'ın 28. ve Çin'in 1. burkan-rûhanî reisi sayılan Bodhidharma'nındır (m. s. VI. yy) ve *Tanvaşin açarı* tarafından *Kum-gan Tutunğ*'un dileği üzerine tibetçeden uygurcaya çevrilmiştir (bk. 30, 3 v. d.); 3) sekiz büyük *caitya*'ya ('ziyâretgâh') medhiye (30,10/33, 20). Bu parça *Nāgārjuna*'ya âit olup *Amoghaşrī ācārya* tarafından hintçeden türk-uygur diline çevrilmiştir (bk. 33,13 v. d.); 4) bu kısımda yukarıdaki medhiyeyi okumadan önce nasıl hareket edilmesi ve aynı şartların AY'u okurken de yerine getirilmesi gerektiği yazılıdır (33,21/34,16).

Çeşitli dillerden çevrilmiş parçaların ve uygurların da kaleme aldıkları kısımların birleştirilmesi ile düzenlenen bu orijinal önsöz, uygurların burkancılık ve bilhassa AY ile XVII yy'da bile çok uğraştıklarını, kısaca bu dini iyice benimsediklerini gösterir. *Sıngku Seli Tutunğ*'un yukarıda gösterdiğim eklemeleri de bu fikri kuvvetlendirmektedir.

¹² Bu önsözün *Kü-tav* hikâyesini içine alan iki kısım W. Eberhard'a göre eserin yalnız Japonya'daki çince nüshasının sonuna eklenmiştir (bk. S. Çağatay, 12. s. v. d.).

Altun yaruk'un bölüm başlıkları ve çince karşılıkları¹³

Uygurca

Çince¹⁴

- I. 1. (Başı ve sonu eksik; bölüm başlığı yok): Giriş (3-15)
(688-697)
2. (Başı ve sonu eksik; bölüm başlığı yok): *Tathāgata*'nın hayatı (15-40)
(692-707)
- II. 3. (RM baskısında bölüm başlığı yok, yer-yer eksik; aşağıdaki bölüm başlığı TIII M 56, 14 işaretini taşıyan eski bir yazmadan alınmıştır): Üç vücut nazariyesi (41-79)
kirtüdin kelmişlerniᅡg üç etüzin adırtlamak atlıᅡg üçünç bölük ikinti tegzinç.
"İkinci kitap, üçüncü bölüm:
Tathāgata'ların üç vücudunu (skr. *trikāya*) ayırt etmek".
(36,11/92,3)
4. (Yer-yer eksik; 92,6): Rüyada altın bir davul görmek ve tövbe (80-94)
tülde altun kövrüg körüp kşanti kılmak törtünç bölük. "Dördüncü bölüm: Rüyada altın bir davul görmek ve tövbe etmek".
(92,8/130,23)
- III. 5. (Baş tarafı eksik; 199,9): Amel engellerinin yok edilmesi (95-123)
kılınç artatmakın öçürmek atlıᅡg nom yörügün ukıttacı bişinç ülüş bölük üçünç tegzinç. "Üçüncü kitap, beşinci bölüm: İyi amelleri yok eden şeyleri ortadan kaldırmak adlı parçanın izahını anlatır".
(131,1/199,5)

¹³ I., II. v. b. kitapları, 1., 2. v. b. bölümleri gösterir. Her bölümün başladığı ve bittiği yer RM baskısına göre tesbit edilmiştir. Her defasında tekrarlanan eserin adı ve zeyil v. b. buna dâhil edilmemiştir. Turfan yazmalarından 3. bölüm dışında şimdilik faydalanılamamıştır. Her bölümün kısa özetini vermek faydalı görünürse de, eser henüz tedkik edilmediği için bunun bir çok eksikleri olacaktır (şimdilik bk. J. Nobel, İ-tsing metni, XXXVII. s. v. d.). Ben burada yalnız bölüm başlıklarının uygurca asılları ile tercümelerini verdim.

¹⁴ J. Nobel'in tercümesine göre olup rakamlar da aynı esere âittir.

IV. 6. (342,22):

*arığ yir orunlar sayuği drnı tigme
törüg nomlarığ¹⁵ bodi tigme tuyunmak
köngülüg ukıtmak atlıg altınç bölük törtünç
tegziñç* “Dördüncü kitap, altıncı bölüm: Bütün temiz yerlerdeki *dhārañi* denen şeyleri (*dharma*) ve duyma gönülünü anlatmak”.
(201,10/342,20)

Çok temiz ülkenin *dhārañi*'si
(124-156)

V. 7. (345,6):

*linhua çeçek yüleşürügi öze ögmek
atlıg yitiñç bölük bişinç tegziñç.*
“Beşinci kitap, yedinci bölüm: Nilüfer çiçeğine benzeterek ögmek”.
(345,10/355,4)

Nilüfer çiçeği örneğine göre öğme (157-163)

8. (355,6):

*tuñg altun dranıg ukıtmak atlıg
sekizinç bölük.* “Sekizinci bölüm: Temiz(?), altın *dhārañi*'leri açıklamak”.
(355,8/362,17)

Fevkalâde altın *dhārañi* (163-167)

9. (362,20):

*yok kuruğ tözin ukıtmak atlıg
tokuzunç bölük.* “Dokuzuncu bölüm: Boşluğun temelini açıklamak”.
(362,21/371,17)¹⁶

Boşluğun esâsını açıklama (167-173)

10. (371, 20):

*yok kuruğ töziñge tayanıp küsemiş
küsüşüg kanturmak atlıg onunç bölük.*
“Onuncu bölüm: Boşluk temeline dayanarak istekleri yerine getirmek”.
(371,22/398,18)¹⁶

Boşluğun esâsına dayanarak isteklerin yerine getirilmesi (174-185)

11. (398, 20 ve 403, 18):

*tört mħaranç teñgriler teñgri yalañguğ
kuvrağın körmek atlıg bir yigirmiñç bölük
bişinç tegziñç.* “Beşinci kitap, on birinci

Dört gök hükümdârının tanrı ve insanlara bakması (186-188)

¹⁵ Aynı başlık bu bölümün baş tarafında da vardır. Yalnız orada (201, 6) *bodi...* *köngülüg* kısmı yoktur.

¹⁶ Dokuzuncu ve onuncu bölümler, tarafımdan doktora tezi olarak işlenmiştir.

bölüm: Dört gök hükümdârının tanrı ve insan topluluklarını görmesi”.
(398,23/403,15)

VI. 12. (Baştarafı eksik; 458,11):

*tört mħaranç teŋriler yirtinçüg
küzetmek atlıg iki yigirminç bölük altınç.*

“Altıncı (kitap), on ikinci bölüm:

Yer yüzünün, dört gök hükümdârı tarafından korunması”.

(405,1/458,7)

Yer yüzünün, dört gök hükümdârı tarafından korunması (189-218)

VII. 13. (459,3):

*ilinmeksiz tigme drnı nomuğ ukıtmak
atlıg üç yigirminç bölük yitinç tegzinç.*

“Yedinci kitap: Bağlanmama denen *dhāraṇī*’yi açıklamak”.

(460,1/465,4)

Dhāraṇī ‘Bağlanmama’ (219-221)

14. (465,7):

*çintamani atlıg darnı nomuğ ukıtmak
atlıg dört yigirminç bölük.* “On dördüncü bölüm: *Cintāmaṇi dhāraṇī*’yi açıklamak”..
(465,10/473,9)

İstek cevheri (221-227)

15. (473,12 ve 479,19):

a) *sarasvadi atlıg teŋgri kıızı ötüg ötünmek atlıg bir yigirminç bölük yitinç tegzinç.*

“Yedinci kitap, on beşinci bölüm: Tanrı kıızı *Sarasvatī*’nin duâsı”.

(473,15/497,16)

a) Büyük ilâhe *Sarasvatī* (227-258)

VIII. b) (Başlığı yok; baş tarafı eksik. 15.

bölümün devâmı)

(499,1/512,15)

b) Büyük ilâhe *Sarasvatī* (259-266)

16. (512,18):

*şirigini atlıg teŋgri kıızı ötüg ötünmek
atlıg altı yigirminç bölük*

“On altıncı bölüm: Tanrı kıızı *Şrī*’nin duâsı”.

(512,21/518,5)

Büyük ilâhe *Şrī* (266-268)

17. (518,8): *şirigini kut teŋgri katunu edig tavarıg üstemek atlıg yiti yigirminç bölük.* “On yedinci bölüm: Talih tanrısı kızının mal ve mülkü arttırması”. (518,12/527,10) Büyük ilâhe *Şrî* vâsıtasiyle hazinelerin çoğaltılması (268-272)
18. (527,13): *vasundari atlıg yir katunu ötüg ötünmek atlıg sekiz yigirminç bölük.* “On sekizinci bölüm: *Drđhā* adlı yer ilâhesinin duâsı”. (527, 15-538, 1) Yer ilâhesi *Drđhā* (273-279)
19. (538,4): *sançanaçavi atlıg teŋgriler uruŋgutu ötüg ötünmek atlıg tokuz yigirminç bölük.* “On dokuzuncu bölüm: Tanrılar savaşçısı Sançanaçavi'nin (?) duâsı”. (538,7/546,6) *Yakşa*'ların büyük ordu başkanı *Samjñaya* (279-283)
20. (Bu bölümün, başında ve sonunda olmak üzere iki başlığı vardır; l. 546, 9): *iligler hanlarnıŋ köni törüsin aymak atlıg yigirminç bölük.* “Yirminci bölüm: Hükümdarların gerçek kanunlarını söylemek”. (2. 568,13): *raça şastır tigma begler törüsin ukıtmak atlıg yigirminç bölük.* “Yirminci bölüm: *Rāja-şāstra* adlı hükümdarlar kanununu açıklamak”. (546,12-568,9) Gerçek kanunun gerçek tefsiri (283-293)
- IX. 21. (570,6): *suçadi atlıg ilig hanıŋ tıtağın ukıtmak atlıg bir otuzunç bölük.* “Yirmi birinci bölüm: *Susambhava* adlı Hükümdar *Susambhava* (294-298)

- hükümdârın sebebini¹⁷ açıklamak”.
(570,9-580,15)
22. (Sonu eksik; 580,18):
tengriler yekler küzetmek atlıg
iki otuzunç bölük. “Yirmi ikinci bölüm:
Tanruların ve devlerin koruması”.
(520,20/584,23)
23. (Yok).
Kehânette bulun-
ma (309-312)
24. (Baş tarafı eksik; bölüm başlığı yok).
(585,1/598,5)
Hastalıkların te-
dâvisi (312-323)
25. (Sonu eksik; 598, 8):
udaka nisandi urunıng işin ködügin
ukıtmak atlıg biş otuzunç bölük.
“Yirmi beşinci bölüm: *Udaka Nisyandin*
'su taşıyıcısı' adlı erkeğin işini gücünü
açıklamak”.
(598,11/606,16)
Jalavâhana,
lonca reisinin
oğlu, (323-332)
- X. 26. (Baş tarafı ve yer-yer eksik; bölüm başlığı
yok).
607,1/644,17
Vücudun kurban
edilmesi (333-
351)
27. (Yer-yer eksik; 644,20):
ondın sınıgarķı bodistvlar tenğri
tenğrisi burķanıg ögmek atlıg yiti otuzunç
bölük. “Yirmi yedinci bölüm: On cihetteki
bodhisattvaların, Tanrular Tanrısı Burkan'ı
ögmeleri”.
(644,22/649,8)
On cihetteki bod-
hisattvaların
medhiyesi
(352-354)
28. (Yer-yer eksik; 649, 12):
somakitu bodistv tenğri tenğrisi
burķanıg ögmek atlıg sekiz otuzunç bölük.
“Yirmi sekizinci bölüm: Somaketu adlı
bodhisattvanın Tanrular Tanrısı Burkan'ı
öğmesi”.
Ruciraketu adlı
bodhisattvanın
medhiyesi (354-
356)

¹⁷ Burkan'ın AY'a saygı göstermesinin 'sebebi' (krş. aynı bölümde, 570,19: *bu nom erdinike ağır ayağ kılmuş tıtağımın nomlayu bireyin* 'bu şeriat kitabına saygı göstermemin 'sebebini' anlatayım').

- (649,16/653,7)
29. (Yer-yer eksik; 653, 10): *Bodhi-ağacı ilâhesinin medhiyesi*
bodi sögüt teŋgrisi teŋgri teŋgrisi
burkanığ ögmek atlıg tokuz otuzunç bölük. (356-358)
 “Yirmi dokuzuncu bölüm: *Bodhi-ağacı*
 ilâhesinin, Tanrılar Tanrısı Burkan’ı
 öğmesi”.
- (653,13/657,17)
30. (Yer-yer eksik; 757, 20): *Büyük ilâhe Sarasvatî'nin medhiyesi*
sarasvadi teŋgri kıızı teŋgri teŋgrisi
burkanığ ögmek atlıg otuzunç bölük. (358-361)
 “Otuzuncu bölüm: *Sarasvatî* adlı tanrı
 kızının, Tanrılar Tanrısı Burkan’ı öğmesi”.
- (657,23/661,12)
31. (Yer-yer eksik; 661, 14): *Şeriat kitabını teslim etme*
bu nom erdinig tutuzmak atlıg
bir kırkınç bölük. (361-366)
 “Otuz birinci bölüm:
 Bu şeriat kitabını teslim etmek”.
- (661,17/673,4)

Altun Yaruk'un son sözü

Eserin 1687 yılındaki baskısına eklenen *buyan evirmek* (AY'un yazılmasından, okunmasından elde edilecek sevâbın (uyg. *buyan* < skr. *puṇya*) tevcihi; RM: 678-686) adlı parça, AY'un bu nüshasını yazanlar¹⁸ tarafından *Sıngku Seli Tutunğ* devri diliyle kaleme alınmıştır.

Çşapt maŋgal toyın, Süvasdı toyın, Bilge taluy toyın ve Buşı edrem şabı adlı dört müstensih önce üç *etüz'e* (skr. *trikāya*) saygı gösteriyor, bütün canlıların acılarından kurtulup daha iyi bir varlık şekli (uyg. *ajun* = skr. *gati*) içerisinde doğmaları için duâ ediyorlar. Sonra: yedi *burkan'a*, çeşitli bodhisattvalara, dört *mahārāja'ya*, çeşitli ilâh ve ilâhelere, türlü türlü lakapları olan *Şākyamuni* burkana saygı gösteriyorlar. 683,22'den itibaren, AY'u yazdıran *Ratna vçir* (skr. *ratna-vajra*) *toyın* ve *İkyang isman tarım* ‘biz’ diye konuşmağa başlıyorlar: “Babam *Udaka toyın, uluğ*

¹⁸ Tahta basmalar için seçilen kitaplar önce kâtipler tarafından yazılır, sonra sanatkârlar da ona göre tahta baskıları oyarak hazırlarlardı.

meñgilig sukavadıta barıp ('büyük bahtiyarlıklar diyârına varıp'), orada doğsun, canlı varlıklara yardım etsin. Bunun için *Altun yaruk*'u (*Altun yarukluğ sudur nom*) yazdırdık. Bütün tanrılar, iyi ruhlar, insanları, ülkeleri korusun." — Sonra bu ülkeler arasında kısmen efsânevî kısmen hakikî bölgeler (dağlar, ırmaklar) zikrediliyor. Bunlar arasında 'mukaddes Uygur neslinin yayılması için' cümlesinin zikri kayda değer (685,9: *manğgal uygur uruğı yadıl-guka*). Aynı şekilde Çin'deki *Kaņg-si* (<çin. *K'ang-hi*) sülâlesinin (1662-1722) devam etmesi ve son olarak bu AY'un yazdırılması ile elde edilecek sevap sâyesinde *Ratna vçir* ile *İkyaņg isman tarım* ve herkesin, burkanlar ülkesinde (skr. *buddhaksetra*) yeniden doğması için duâ ediliyor. 686. sayfada ise dört müstensih, akrabaları için duâ ediyorlar.

XVII. yy'da 'eski türkçe' (uygurca) ile kaleme alındığında şüphe olmayan bu parçadan (sonsöz), eski 'klâsik' din dilinin, manastır mensuplarınca yalnız okuyup anlamak sûretiyle değil, yazmak suretiyle de devam ettirildiği anlaşılıyor.